

GERRA ZIBILA DURANGALDEAN
[1936-1937]
LA GUERRA CIVIL EN EL DURANGUESADO

Jon Irazabal Agirre
–Gerediaga Elkartea–

© Jon Irazabal Agirre

© Edizio honena Durangaldeko Adiskideen Gerediaga Elkartea

Lege Gordailu: BI-1052-07

ISBN: 84-933999-7-3

Argitaldaria: Gerediaga Elkartea

Astolako auzitegi etxea z/g

48220 Abadiño

Lehen edizioa: 2007 martxoan [1.000 ale]

Berekinza inprimategian [Bilbo] prestatua eta inprimatua

Azaleko argazkia: Itxarkundia batailoia

[Abertzaletasunaren agiritegia. Sabino Arana Kultur Elkargoa]

GERRA ZIBILA DURANGALDEAN
[1936-1937]
LA GUERRA CIVIL EN EL DURANGUESADO

Jon Irazabal Agirre
-Gerediaga Elkarte-

Aurkibidea / Sumario

• Hitz bi	5
• Gerra baten atarikoa / 1936ko uztailaren 18a <i>Preludios de una guerra / 18 de julio de 1936</i>	7
• Otxandioko bonbardaketa / <i>Bombardeo de Otxandio</i>	8
• Aldarrikapenetik gerra zibilera / <i>De pronunciamiento a guerra civil</i>	10
• Durangoko lehen bonbardaketa / <i>Primer bombardeo de Durango</i>	11
• Frontea egonkortzea / <i>Estabilización del frente</i>	12
• Legutioko guda / <i>La batalla de Villarreal</i>	14
• Esperoan / <i>En espera</i>	17
• Eraso orokorra / <i>Ofensiva general</i>	18
• Durango eta Elorrioko bonbardaketak / <i>Bombardeo de Durango y Elorrio</i>	20
• Saibigain / <i>Saibigain</i>	24
• Intxortaren eroraldia. Durangaldearen gainbehera / <i>Caída del Intxorta. Derrumbe del Duranguesado</i>	27
• Durangoren eroraldia / <i>Caída de Durango</i>	30

Kalamuan atsedenaldia / *Descanso en el Kalamua.*
[Abertzaletasunaren agiritegia. Sabino Arana Kultur Elkargoa]

**Angel Ariznabarreta "Iribe"-ri...
Itxarkundiarekin Durangaldean
borrokatu zuen giputzari**

Hitz bi eta kriselu bat...

70 urte igaro dira gure eskualdean 40 urteko diktadura ekarriko zuen, guda zibila izan genuenetik. 309 egun iraun zuen gerra giroak gure eskualdean, uztailaren 18tik maiatzaren 22a, Mañariko elizatea Molaren soldaduak menperatu arte...

Epe horretan eta ondorengo urteetan ehunka pertsonak aurkitu zuten heriotza gure mendi eta kaleetan, milaka zaurituak eta elbarritu gelditu ziren, etxeak galdu zituzten, eta erbesteratu, kartzelatu edo fusilatuak izan ziren. Askoren bekatu bakarra askatasuna maitatzea eta bere alde borrokatzea zen, beste batzuen momentu batean toki ez egokian egotea...

Irakurle, hurrengo orrietan saiatu gara laburbiltzen garai hartako gertakizunen kronika, urte askotan lapurtutako gure historiaren orritxo batzuk berreskuratzeko asmoarekin. Garratzak dira, gerra guztiak diren bezala, hau gainera garratzagoa anai artekoa izanik...

Bukatzekeo esperantza bat, egun beltzetan gertatutakoa ezagutzea izan dadila berriro gertatu ez dadin...

Durangoko pilotalekua 1936. urtearen hasieran. Hormetan, urte hartan, otsailaren 16an, ospatuko ziren hauteskundeen propaganda / *Frontón de Durango en 1936. En las paredes propaganda de las elecciones que se celebrarían el 16 de febrero de dicho año.*

[Foto Sol artxibategia].

Gerra baten atarikoak

1936ko otsailaren 16an hauteskunde orokor-
rrak egin ziren eta Fronte Popularra izan zen
garaile. Espainiako eskuinak ez zituen onartu
hauteskunderen emaitzak eta estatu kolpea
egiteko prestatu zen militarren laguntzaz.
Erreketek entrenamendu militarra gogortu
zuten. Bizkaian 3.200 erreketek inguru zeuden.
Durangaldea ere ez zen mugimendu horietatik
aparte gelditu. Durangokoak gerrillako
taktiketan aritu ziren entrenatzen Urkiolan,
lotsa barik eta inpunitate osoz. Altxamendua-
ren eguna baino egun batzuk lehenago, fusilez,
ehiza-eskopetez eta postako kartutxoiez
hornitu ziren.

1936ko uztailaren 18a

Mola jeneralak bat egin zuen Francok Ceutan
eta Melillan hasitako altxamenduekin, eta Iru-
ña eta Gasteiz erreboltairen alde agertu zi-
ren. Donostian militarrek altxatu ziren baina
errepublikaren aldeko indarrek mendea har-
tu zituzten.

Bilbon altxamendua mendea hartu zuten eta
ordena publikoko eta guardia zibileko inda-
rrak errepublikako gobernuaren alde agertu
ziren. Durangon, uztailaren 18an, erreketek
Garai mendian batu ziren: armak jaso zituz-
ten eta Durangoko guardia zibila noiz altxatu-
ko zain gelditu ziren. Guardia zibila errepu-
blikarekiko leiala agertu zen. Plan horrek
porrot egin zuela ikusita, tradizionalistek
erreboltairen taldeak egin zuten ihes eta 25

Preludios de una guerra

*El 16 de febrero de 1936 se celebran las elec-
ciones generales, siendo ganador de las mis-
mas el Frente Popular. La derecha española
no asume los resultados de las elecciones y se
presta para una intervención golpista con el
apoyo del estamento militar. El requeté recru-
dece su entrenamiento militar. En Vizcaya se
considera que hay organizados en torno a
3.200 requetés. El Duranguesado no es ajeno
a estos movimientos. Los de Durango se en-
treñan en tácticas de guerrilla en Urkiola con
total descaro e impunidad. Próximo el día de
la sublevación se aprovisionan de fusiles, es-
copetas de caza y cartuchos con posta.*

18 de julio de 1936

*El general Mola se suma a la sublevación ini-
ciada por Franco en Ceuta y Melilla, decan-
tando hacia el bando rebelde Pamplona y Vi-
toria. En Donostia se sublevaron los militares
pero son neutralizados por las fuerzas repu-
blicas.*

*En Bilbao la sublevación había sido neutrali-
zada y las fuerzas de orden público y Guar-
dia Civil se posiciona a favor del Gobierno re-
publicano. En Durango, el 18 de julio, el
requeté se concentra en un monte de Garai
donde reciben más armas y esperan a que la
Guardia Civil de Durango se subleve. La
Guardia Civil se muestra leal a la República.
Ante el fracaso de sus planes los tradiciona-
listas implicados huyen al campo rebelde*

atxilotu zituzten bandoa aldatzeko ahalegine-tan. Ezkerreko alderdiek eta sindikatuek defentsarako batzorde bat eratu zuten Duran-gon. Abertzaleak, hasieran, esperoan egon ziren, eta 26an defentsa batzordean sartu ziren.

Altzamenduak ezustean harrapatu zituen militarrak eta monarkia zaleak Durangaldean, adibidez Javier Lauzirika apezpikua edo Esteban Bilbao Egia udako egoitzetara aldatu zirenak Elorrio eta Zaldibarko bainuetxeetara. Batzuk kartzelan sartu eta beste batzuk truckatu egin zituzten; Esteban Bilbao, adibidez, Ernesto Erkoreka Bilboko alkatearekin truckatu zuten.

Jose Etxeberria Novoa Bizkaiko gobernadore zibilak boterea bereganatu eta, ezkerreko alderdiekin eta EAJrekin, errepublikaren aldeko defentsa antolatu zuen. Uztailaren 20an Bilbon antolaturiko talde armatu bat Otxandiora abiatu zen Gasteizetik eta Bizkairako balizko eraso geldiarazteko. Legutio mendean hartu zuten, eta guardia zibila tiro bat bera ere jo barik errenditu zen. Talde armatuak akats larria egin zuen Otxandiora erretiratuta Legutioiko posizioa sendotu beharrean. Errepublikaren aldeko indarrek ez zuten inoiz berreskuratatu Legutio.

Otxandioko bonbardaketa

Uztailaren 22ko goizeko 9etatik 9:30era, Logroñoeko aerodromotik zetozen hegaztiak, Angel Salas Larrazabalek eta Jose Muñoz Jimenez

siendo detenidos 25 en el intento de cambiar de bando. Los partidos y sindicatos izquierdistas forman un Comité de Defensa en Durango. Los nacionalistas, al inicio, se mantienen a la expectativa, integrándose en el Comité de Defensa el 26.

La sublevación sorprende en el Duranguesado a militares, así como a monárquicos; por ejemplo, el obispo Javier Lauzirica o Esteban de Bilbao y Eguía que se habían trasladado a sus residencias de verano o a los balnearios de Elorrio y Zaldibar. Algunos serán encarcelados o intercambiados, como lo fue Esteban Bilbao por Ernesto Ercoreca, alcalde de Bilbao.

José Echeverría Novoa, Gobernador Civil de Bizkaia, asume el poder y, conjuntamente con los partidos de izquierda y el PNV, organiza la defensa de la República. El 20 de julio una columna armada organizada en Bilbao se traslada a Otxandio con la pretensión de frenar un posible ataque desde Vitoria hacia Bizkaia. Ocupan Legutio donde la Guardia Civil se rinde sin disparar un solo tiro. La columna comete un grave error al retirarse a Otxandio en lugar de consolidar la posición de Legutio. Legutio nunca sería nuevamente recuperado por las fuerzas republicanas.

Bombardeo de Otxandio

El día 22 de julio, entre las 9 y las 9.30 de la mañana, dos aviones pilotados por Ángel Salas Larrazabal y José Muñoz Jiménez procedentes del aeródromo de Logroño se aproximan a la villa de Otxandio. Los niños corrían

Otxandioko Andikona plaza. Eskuman bonbardaketaren behin behineko konponketak teiltuan /
Plaza Andikona de Otxandio. A la derecha reparación provisional de los destrozos del bombardeo.
[Durangaldeko dokumentategia. Gerediaga elkartea].

gidatuta, Otxandio hirira hurbildu ziren. Umeak Andikona plazan zebiltzan lasterka, bertan jolasten baitzuten, besteak beste. Emakumeak ur bila hurbiltzen ari ziren iturrira edo errekaiko ikuztegietan arropa garbitzeko. Soldaduek bertan ezarri zuten agintaritzagunea.

Umeak eta nagusiak hegazkinen hegaldariari begira zeuden. Halako batean, pilotuak zerbait jaurtitzen ari zirela ikusi zuten; hasiera batean orriak, gozokiak edo antzeko zerbait zirela pentsatu zuten. Baina bonbak ziren. Tragedia Andikona plazan gauzatu zen. Bonbek umeak, emakumeak eta gudariak harrapatu zituzten eta hondamendia eragin zuten: gorpu hautsiak, oihuak, erreka isurtzen zen odola...

Herritarrak berehala antolatu ziren zaurituei laguntza emateko eta Bilbora eta Durangora eramateko, autoetan, kamioietan edo beste edozein garraibidetan. Haietako asko kamioietan hil ziren eta beste batzuk ospitaleetan. Bonbardaketaren ondorioz, zaurituak ez ezik 58 hildako ere izan ziren. Biktimarik gehienak umeak eta emakumeak izan ziren. Hildako gudariak eta milizianoak gutxi batzuk izan ziren. Zorionak eman zizkien Emiliano Mola jeneralak pilotuei eginiko lanagatik.

Aldarrikapenetik gerra zibilera

Lehenengo hiletan errepublikaren aldeko indarrak errepublikarekiko gune leialetan "lotan" zeuden erreboltariak indargabetzen saiatu ziren. Horren ondorioz, errepublikaren kontrako pertsona asko atxilotu ziren, Duran-

por la plaza de Andikona uno de sus lugares habituales de juego. Las mujeres se acercaban en busca de agua a la fuente o a lavar la ropa en los lavaderos del riachuelo. Los soldados habían instalado en este lugar su intendencia.

Los niños y los mayores observan el vuelo de las avionetas. En un momento ven cómo los pilotos arrojan unas cosas, que en un principio hay quien piensa que son hojas, caramelos o algo parecido. Lo arrojado son varias bombas. La negra tragedia se cierne sobre la pequeña plaza de Andikona. Las bombas alcanzan a los niños, mujeres y soldados creando una dantesca imagen de cuerpos destrozados, gritos, sangre fluyendo al riachuelo...

Rápidamente los vecinos se organizan e inicia las ayudas a los heridos y la evacuación de los mismos hacia Bilbao y hacia Durango en coches, camiones o cualquier otro medio de transporte. Muchos de ellos fallecerán en el camino y otros en los hospitales. El bombardeo, además de decenas de heridos, causa 58 muertos. La mayoría de las víctimas son niños y mujeres. Los soldados y milicianos muertos son una minoría. Los aviadores fueron felicitados por el general Emiliano Mola.

De pronunciamiento a guerra civil

En los primeros meses las fuerzas republicanas tratan de neutralizar los focos rebeldes que hayan quedado "dormidos" en las áreas fieles a la República. Ello genera la detención

gon, Elorrión, Otxandion eta beste herri batzuetan. Batzuk askatu ziren eta bestetzuk Bilbora eraman zituzten preso egiteko. Beste batzuk hil egin ziren bando batetik besterako frontearen zeharkatzeko ahaleginetan.

Otxandioko frontearen hurbil zegoenez eta Gipuzkoako frontearen pixkanaka Durangaldera hurreratzeko ari zenez, beharrezkoa izan zen zenbait eraikin kaserna moduan edo beste erabilera militar batzuetarako hartzea. Horregatik hartu ziren Durangoko Jesuiten eraikina, San Antonio komentua eta Sta. Susana komentua. Geroago, Ermua, Elorrión, Iurreta eta Durangoko Uribarriko Andre Maria elizak hartu ziren, besteak beste. Elizak, ikastetxeak, komentuak, etab. helburu militarerako erabili ziren gerra osoan, eta era askotako erlazioak izan ziren: zenbait kasutan onak eta beste batzuetan gatazkak gertatu ziren.

Errepublikaren aldeko indarrak ez ziren oztopo handia izan Mola jeneralaren Gipuzkoako tropentzat. Hilaren 21ean Molak Elgoibar eta Arlaban mendatea hartu zituen. Hurrengo egunean, hilaren 22an, Bergaraz jabetu zen. Bi hilean Gipuzkoako frontearen Durangaldeko mugetan kokatu zen. Molak esku-paperak jaurti zituen, irailaren 25etik aurrera beharrezkotzat jotzen zuen indarkeriarekin jardungo zuela jakinarazteko.

Durangoko lehen bonbardaketa

Irailaren 25eko, 11etan, bonbak jaurti zituzten Durangon, lau gutxira, eta horietako bat

de numerosos elementos desafectos a la República tanto en Durango como en Elorrión, Otxandio y otras localidades. Unos son puestos en libertad, otros trasladados a Bilbao donde quedan presos o confinados. Otras personas resultarán muertas al tratar de cruzar el frente de uno a otro bando.

La proximidad del frente de Otxandio y el paulatino acercamiento del frente de Gipuzkoa a las tierras del Duranguesado hace necesario habilitar lugares para su uso como cuartel u otros usos militares, por ello son ocupados los Jesuitas, el convento de San Antonio, el de Sta. Susana de Durango. En fechas posteriores se ocuparán las iglesias de Ermua, Elorrión, Iurreta, Santa María de Urbarri en Durango, etc. Esta habilitación para fines militares de iglesias, colegios, conventos, etc. se darán durante toda la contienda, siendo las relaciones dispares, buenas en muchos casos, y con desmanes en otros.

Las fuerzas leales a la República no ofrecen gran oposición a las tropas del General Mola en Gipuzkoa. El día 21 Mola toma Elgoibar y el puerto de Arlaban. Al día siguiente, 22, toma Bergara. En dos meses el frente de Gipuzkoa se ha situado en los límites del Duranguesado. Mola lanza octavillas dando a conocer que a partir del 25 de septiembre actuará con la violencia que crea necesaria.

Primer bombardeo de Durango

El 25 de septiembre, hacia las 11 horas, Durango es bombardeado. Son arrojadas cuatro

Ezkurdiko pilotalekuan erori zen. Ondorioz, 12 hildako eta zauritu asko izan ziren Gipuzkoatik ihes egin ondoren atsedena hartzen eta pilotan jokatzeko ari ziren miliziano eta iheslarien talde batean. Beste bat Marcos Unamunzaga medikuaren baratzean jausi zen eta beste biak trenbide geltokian. Hildakoen artean ez zen durangarrik egon.

Bonbardaketaren ondoren, miliziano talde bat kartzelara abiatu zen eta frankisten aldekoak omen ziren 22 preso atera zituzten. Hilerrira eramanez ondoren, fusilatu egin zituzten aurretik epaiketarik egin barik.

EAJko kideek ezkutatu eta babestu nahi zituzten Durangoko beste eskuindar batzuk atxilotu eta fusilatzen saiatu ziren milizianoak. Bilbon ere bonbardaketa egin zen eta hildako ugari eragin zituen. Irailaren 26an ere bonbardaketa gehiago izan ziren. Eragindako heriotzengatik, Altuna-Mendi eta Kilates Lurmuturra itsasontzi-kartzeletan izan ziren erasoak eta hainbat preso hil zituzten. Urriaren 2an eta urtarrilaren 4an berriz ere sartu ziren Bilboko kartzeletan, non Durangaldeko hainbat herritar hil ziren.

Frontea egonkortzea

Hilaren 25ean Mola jeneralaren tropek Eibarren kontrako erasoak egin zuten baina Kalamua inguruan geldiarazi zituzten. Elgetan karlistak Jasokundearen ermitaraino sartu ziren. Hilaren 26an Mola jeneralak Arrasate hartu zuen. Fronte berria Ondarroa, Elgoibar,

bombas, cayendo una de ellas en el Frontón de Ezkurdi causando 12 muertos y gran número de heridos entre un grupo de milicianos y refugiados huidos de Gipuzkoa, que se hallan descansando y jugando a pelota. Otra cae en la huerta del médico Marcos Unamunzaga y dos en la estación del ferrocarril. Entre los muertos no hay ningún durangués.

Tras el bombardeo, un grupo de milicianos enardecidos se dirige a la cárcel, sacan de la misma a 22 presos que se hallan detenidos por presunta afinidad con los sublevados. Traslados al cementerio, los fusilan sin ningún juicio previo.

Los milicianos tratan de detener y fusilar a otros derechistas de Durango que fueron ocultados y protegidos por miembros del PNV. También Bilbao es bombardeada este día causando gran número de víctimas. Los bombardeos continúan el día 26. En venganza a las muertes causadas, son asaltados los barcos-prisión Altuna-Mendi y Cabo Quilates, siendo muertos diversos prisioneros. El día 2 de octubre, así como el 4 de enero serán nuevamente asaltadas las cárceles de Bilbao. En estos asaltos morirán varios vecinos del Duranguesado.

Estabilización del frente

El día 25 las tropas de Mola atacan el sector de Eibar siendo contenidas en torno al Kalamua. En Elgeta las fuerzas carlistas penetran hasta la ermita de la Ascensión. El día 26 el

Frentean / *En el frente.*
[Abertzaletasunaren agiritegia. Sabino Arana Kultur Elkargoa].

Bergara, Arrasate, Otxandion... zegoen orduan, hots, Durangaldeko "ateetan". Borrokek urriaren 8ra arte iraun zuten.

Urriaren 4an erreketek Intxortako posizioen kontrako erasoak egin zuten. Aurreko erasoak porrot egin zuen baina Gaztelumendiz eta beste posizio batzuek jabetu ziren. Biharamunean, urriaren 5ean, gudariek Gaztelumendi berreskuratzen zuten. Negua eta tropen egoera zirela-eta, Mola jeneralak erasoak gelditu behar izan zuen eta frontea egonkortu egin zen udaberriaren zain.

Urriaren 7an Eusko Jaurlaritza eratu zen Gernikan Jose Antonio Agirre Lekube lehendakaria zela; indarrak biltzeko gobernua izan zen.

Urriaren eta azaroaren atxiloteta gehiago eta epaiketak gabeko fusilatu gehiago izan ziren. Azaroaren 6an Elorriko bost tradizionalista hil zituzten Abadiñon.

Legutioko guda

Agintari militarrek Gasteiz erasotzea eta hartzea erabaki zuten 1936ko azaroan, Sevilla eta Irungo muga lotzen zituzten komunikabideak ixteko eta, hala, Berlinekiko komunikabideak ere ixteko.

Erasoa hiru ardatzetan burutu zen. Lehenengo Amurriotik Murgia-Barandio hartzeko. Bigarrenean Otxandiotik abiatu eta Legutio hartzeko ahaleginak egitea zen helburua. Eta hirugarren frontea Arlaban eta Izuskizaren kontrako borrokan aritu zen, toki horiek har-

general Mola toma Mondragón. El nuevo frente se sitúa en Ondárroa, Elgoibar, Bergara, Mondragón, Otxandio..., es decir, a las "puertas" del Duranguesado. Los combates continúan hasta el día 8 de octubre.

El día 4, los requetés atacan las posiciones del Intxorta. Fracasa el ataque frontal pero toman Gaztelumendi y otras posiciones. Al día siguiente, 5 de octubre, los gudarís recuperan el Gaztelumendi. El invierno y la situación de las tropas obligan a Mola a parar sus ataques y el frente se estabiliza en espera de la primavera.

El 7 de octubre se constituye el Gobierno Vasco en Gernika bajo la presidencia de José Antonio Agirre y Lekube, que configura un ejecutivo de concentración.

En octubre y noviembre continúan produciéndose detenciones así como muertes extrajudiciales. El 6 de noviembre son muertos, en Abadiño, 5 vecinos tradicionalistas de Elorrio.

La batalla de Villarreal

El mando militar determinó en noviembre de 1936 atacar y tomar Vitoria para de esta forma cortar las comunicaciones que unían Sevilla con la frontera de Irún y, consecuentemente, con Berlín.

El ataque se efectuaría en base a tres ejes. El primero desde Amurrio, para ocupar Murgia-Barandio. El segundo partiría de Otxan-

tuta Arabako ordokitik aurrera egin eta Gas-teiz hartzeko.

Santanderreko armadak Espinosa de los Mon-terosen kontrako erasoak egin nahi zuen, ondoren Traspaderneko igarota Miranda era-sotzeko; izan ere, herri garrantzitsua zen Mi-randa. Plan horiek ikusita, Eusko Jaurlaritzak bertan behera utzi zuen Murgiaren kontrako erasoak.

Erasoak hilaren 30ean hasi zen. Artilleria pre-statu ondoren, euskal infanteria Ubidea, Otxandio eta Kanpazarretik hasi zen erasoan. Tropek Legutio inguratu zuten eta 3 kilome-trora gelditu ziren hirigunetik. Eskuineko al-detik, Etxaguren, Nafarrate eta Urrunaga okupatu zituzten.

Biharamunean, abenduaren 1ean, Legutioaren kontrako borrokek jarraitu zuten baina eutsi egin zitzaizkien guzti-guztiei. Abenduaren 2an Legutioetik hurbil zegoen pinudi bat hartu zu-ten eta posizio horretatik hesituta izan zuten Legutio, baina eusko armadak akats bat egin zuen. Murgia-Barandioaren kontrako erasoak egin ez zuten gero, ez zen itxi Gasteizeko errepidea; Alonso Vegak eta Mola jeneralak errefortzuak bidali ahal izan zituzten inguru hartara eta eusko armadak zuen Legutio hesi-tua hautsi ahal izan zuten. Hurrengo egune-tako erasoak kainoikada monotonoak baino ez ziren izan. Hilaren 10ean, erasoak jo baina eutsi egin zioten. Hurrengo egunetako borro-ketan kainoi hotsak eta bonbardaketak izan ziren Legutio, erreketean posizioak desegin nahian, baina erreketeei eutsi egin zioten.

dio y se trataría de tomar Villarreal. Y el ter-cero atacarían Arlaban e Izusquiza para una vez tomadas estas posiciones avanzar por la Llanada hasta la toma de Vitoria.

El ejército de Santander proyecta atacar Es-pinosa de los Monteros, para posteriormente, por Traspaderne, atacar Miranda, localidad de gran importancia. Ante estos planes, el Gobierno vasco anula el ataque a Murgia.

El ataque se inicia el día 30. Tras la prepara-ción artillera la infantería vasca inicia el ata-que desde Ubidea, Otxandio y Campazar. Las tropas cercan Villarreal acercándose a 3 kiló-metros del casco urbano. Por el lado derecho se ocupan Etxaguren, Nafarrate y Urrunaga.

Al día siguiente, 1 de diciembre, continúan los ataques a Villarreal que son rechazados uno tras otro. El día 2 de diciembre se toma un pinar cercano a Villarreal y de esta posi-ción se mantiene el cerco a Villarreal pero el ejército vasco ha cometido un error. Al no haber atacado Murgia-Barandío no se cortó la carretera de Vitoria y Alonso Vega y el Gene-ral Mola pueden enviar refuerzos a la zona y romper el cerco que mantenía el ejército vasco sobre Villarreal. Durante los siguientes días los ataques se reducen a monótonos cañoneos. El día 10 se lanza un ataque que es rechaza-do. Continúa el cañoneo y el bombardeo de Villarreal tratando de destruir las posiciones de los requetés, pero éstos resisten. El 12 se toma Isusendi a 4 kilómetros de Villarreal y el 18 de diciembre se lanza el último ataque que también es rechazado por los defensores

“L’Illustration” aldizkariaren azala /
Portada de la revista “L’Illustration”.
[Durangaldeko dokumentategia. Gerediaga elkarte].

Hilaren 12an Isusendi hartu zuten Legutiotik 4 kilometroa, eta abenduaren 18an azken eraso jo zuten baina Legutio defendatzen ari zirenek eutsi egin zioten. Eraso haien ondotik, frontea egonkortu egin zen 1937ko martxoaren amaierara arte.

Esperooan

1937ko otsailaren 27an, Alejandro Goikoetxea Omar kapitain elorriarrak, Bizkaiko defentsen arduradunak, erreboltarien taldera alde egin zuen eta berekin eraman zuen Bizkaiko defentsaren sistema.

Eusko Jaurlaritzak arazo larri bati egin behar izan zion aurre: jendea batetik bestera igarotzen zen. 1937ko urtarrilean, alde batetik bestera igarotzeko sare bat aurkitu zuten Zaldibar-Mallabia-Ermua inguruan. Bata Urkotik, beste bat Elgetatik eta hirugarrena Ermutik. Zaldibarren hasi zen ihes egiteko sare hori; sare horretan koba bat zuten prestatuta, non iheslariak ezkutatzen baitziren beste bandora pasatzeko modua izan arte. Frankisten eremura iritsitakoan, Donostia irratia esaldi hau emititu zuen senitartekoei frontera pasatzea arrakastatsua izan zela jakinarazteko: “Requien constimpacen konpaina onik dago”. Zaldibarko parrokoa, Mallabiako alkatea eta beste pertsona batzuk ikertu ziren sare horretan parte hartu zutelakoan. Ikerketa haien ondoren, hainbat herritar atxilotu eta Bilboko kartzelara eraman zituzten eta bertan epaitu behar zituzten martxoaren 30ean. Epaiketa

de Villarreal. Tras estos ataques el frente se estabiliza hasta finales de marzo de 1937.

En espera

El 27 de febrero de 1937, el capitán Alejandro Goikoetxea Omar, natural de Elorrio, responsable de las defensas de Bizkaia, se evade al campo rebelde llevándose el sistema defensivo de Bizkaia.

El Gobierno vasco se enfrenta al grave problema que constituye el paso de gente de una zona a otra. En enero de 1937 descubren en la zona de Zaldibar-Mallabia-Ermua una red de paso de gente de una zona a otra. Una por Urko, otra por Elgeta y la tercera por Ermua. El inicio de esta red de evasión se halla en Zaldibar donde tienen preparada una cueva donde se esconden los prófugos hasta que es posible pasarles de bando. Una vez en territorio franquista, radio San Sebastián emitía la frase “La compañía requien constimpacen se encuentra bien”, para indicar a los familiares que el paso del frente había salido bien. El párroco de Zaldibar, el cura y el alcalde de Mallabia y otras personas son investigadas por participar en dicha red. A raíz de las averiguaciones son detenidos y trasladados a la cárcel de Bilbao diversos vecinos que serán juzgados el día 30 de marzo. Aplazado el juicio, circunstancias de guerra impiden posteriormente celebrarlo.

Por otro lado, del 24 al 28 de febrero de 1937 se juzgó en Bilbao a un numeroso grupo de

atzeratuta, gerrako gorabeherak zirela-eta ondoren ezin izan ziren epaiketak egin.

Bestalde, 1937ko otsailaren 24tik 28ra, 1936ko uztailaren 18an altxamendu saioak egin zituen “Tabirako talde subertsibo”ko durangar talde handi bat epaitu zuten Bilbon. Epai hartan heriotzara zigortu zituzten 13 lagun. Horietatik 11 ihes eginda zeuden, baina Luis Arratibel Ugarriza eta Jaime Zuloaga Aldekoa kartzelan zeuden. Eusko Jaurlaritzak Ksawery Pruszyński kazetari poloniarren erreguak eta presioak jaso zituen, baita Durangoko errepublikako udalaren eskaera ere, zigorrak barkatzeko hain zuzen. Martxoaren 3an Jose Antonio Agirre lehendakariak eskaerak onartu zituen eta barkatu egin zien heriotza-zigorra Arratibel eta Zuloagari.

Eraso orokorra

Martxoaren 31n, asteazkenean, Mola jeneralak eraso orokorrari ekin zion iparraldeko frontea desagerrarazteko asmoarekin, Bizkaitik Asturiasera zihoan frontea hain zuzen. Borrokak hasi eta Zarimuz, Mazmela eta Untzillako biztanle-guneak okupatu zituzten. 3. brigadak Asensiomendi okupatu zuen. 4. brigadak eraso jo eta Albertia konkistatu zuen “Meabe 2” batailoien kontrako borroka gogorra izanda, eta gainera “Abellaneda” batailoia defendatzen ari ziren Maroto eta Jarindo hartu zituzten.

Hilaren 1ean, eusko gudalozteek Gurutzeta, San Kristobal, 694. kota eta “Azaña” batailoia

durangueses componentes del “grupo subversivo de Tabira” que habían intentado sublevarse en Durango el 18 de julio de 1936. En la sentencia 13 son condenados a la pena de muerte. 11 de ellos están fugados pero Luis Arratibel Ugarriza y Jaime Zuloaga Aldekoa están en prisión. El Gobierno vasco recibe los ruegos y presiones del periodista polaco Ksawery Pruszyński así como la petición del Ayuntamiento Republicano de Durango solicitando la conmutación de las penas. El día 3 de marzo el presidente José Antonio Agirre accede a las peticiones y conmuta las penas de muerte de Arratibel y Zuloaga.

Ofensiva general

El 31 de marzo, miércoles, el general Mola inicia la ofensiva general con la pretensión de eliminar el Frente del Norte que se extiende desde Bizkaia hasta Asturias. Se inician los combates ocupando los requetés los núcleos de Zarimuz, Mazmela y Uncella. La 3ª Brigada ocupa Asensiomendi. La 4ª Brigada ataca y conquista el Albertia tras duros combates contra el “Meabe nº 2”, así como el Maroto y el Jarindo que eran defendidos por el “Abellaneda”.

El día 1 las milicias vascas ceden Cruceta, San Cristobal, la cota 694 y San Adrián, que la defendía el “Azaña”. Los requetés también avanzan por Unceta hacia el norte. El día 2 se combate en las peñas de Arangio. Ocupado por los franquistas, los milicianos del

Durangoko Andra Mari kalea martxoaren 31an /
Calle Sta. María de Durango el 31 de marzo.
[Abertzaletasunaren agiritegia. Sabino Arana Kultur Elkargoa]

defendatzen ari zen San Adrian galdu zituzten. Erreketeak Untzetara hurbildu ziren iparralderantz. Hilaren 2an Arangioko haitzetan borrokatu ziren. Frankistek okupatu ondoren, "Meabe 2" batailoiko milizianoek kontraerasoa jo zuten eta galdutako posizioak berreskuratu zituzten. Hilaren 4an, erreketeek Olaeta hartu zuten eta ondoren Otxandio okupatu zuten. Eusko gudalozteak Urkiolarantz alde egin zuen. 3. brigadak albotik eta erretaguardiatik eraso jo zuen hainbat batailoiko defendatzen zuten Murugainen: "Salsamendi", "Meabe 1", "Gatzaren altxamendua" eta "Fermin Galan". Ehunka hildako eta preso izan ziren. Mekoletan ezarritako bigarren defentsa-lineak amore eman zuen eta gudariak eta milizianoek Ubiderantz alde egin behar izan zuten. Hilaren 4an 400 miliziano eta gudari baino gehiago harrapatu zituzten. Otxandioko hildakoak eta inguruko posizioak 400 -1000 ziren gutxi gorabehera. Giza tragedi handia gertatu zen hirian.

Durango eta Elorrioko bonbardaketak

Martxoaren 31ko goizeko 7etan, asteazkenean, bonbardaketa astuneko Savoia 21eko 24. taldeko 213 eta 214. eskoadriletako hegazkinak aieratu ziren eta, Logroñon Cr-32 ehiza-hegazkinekin bat egin ondoren, 213.a Elorriantz abiatu zen eta 214.a Durangorantz.

Goizeko 8:30ak zirela, 5 bonbaketari eta 9 kaza Durango bonbardatzen hasi ziren Kuru-

"Meabe nº 2" lanzan un contraataque con el que retoman las posiciones perdidas. El día 4, los requetés toman Olaeta y posteriormente ocupan Otxandio. Las milicias vascas se retiran hacia Urkiola. La 3ª Brigada asalta por el flanco y retaguardia el Murugain defendido por el "Salsamendi", "Meabe nº 1", "Rebelión de la Sal" y el "Fermín Galán". Son centenares los muertos así como los prisioneros. La segunda línea defensiva habilitada en Mecoleta es doblegada y los gudarís y milicianos se retiran a Ubidea. El día 4 son más de 400 los milicianos y gudarís que han sido capturados. Los muertos de Otxandio y las posiciones circundantes oscilan entre los 400 y más del millar. Una gran tragedia humana circunda la villa ferrona.

Bombardeo de Durango y Elorrio

El día 31 de marzo, miércoles, a las 7 de la mañana, los aviones de las escuadrillas 213 y 214 del grupo 24 de bombardeo pesado Savoia 21 despegan de Soria y tras reunirse en Logroño con los cazas Cr-32 enfilan la 213 hacia Elorrio y la 214 hacia Durango.

Eran las 8.30 h. aproximadamente cuando 5 bombardeos y 9 cazas, inician el bombardeo de Durango desde el final de la calle Kurutzia, por la calle Sta. Mª y Ezkurdi en dirección a la estación del ferrocarril. En una única pasada de apenas unos minutos arrojan 80 bombas de 50 kilos.

tziaga kalearen amaieratik Andre Maria kale-
ra eta Ezkurdira trenbide geltokirantz. Hegal-
di bakarrean, minutu gutxitan, 50 kiloko 80
bonba jaurti zituzten.

Andre Mariaren elizpean merkatua zegoen,
merkatu plaza militarrek hartuta baitzegoen.
Elizaren barruan, Asturiasko Carlos Morilla
Carreño abadea meza esaten ari zen, eta gau-
za bera Rafael Billalabeitia Maurologoitia
apaiza Aita Jesuiten elizan. Biak apaizak zire-
nez, bonbardaketako biktima nabarmenak
izan ziren. Elizak ere nabarmendu ziren bon-
bardaketan suntsitu zituzten etxe ugarien ar-
tean, erlijio kulturako eraikinak zirelako eta
bertan pertsona asko hil zelako. Sta. Susana
komentuak ere bonbardaketa jasan zuen, non
11 lekaiume eta gazte bat hil baitziren. Honda-
kinak kentzeko eta biktimak bilatzeko lanak
berehala hasi ziren eta zaurituak Bilboko ospita-
letara eta beste toki batzuetara eramane ziren.

Arratsaldean, 5:45ean gutxi gorabehera, beste
8 hegazkinek bonbak jaurti zituzten berriz ere
Durangon eta Elorri. Bonbaketarien eskolta
lez, Cr-32 kazak etorri ziren. Arratsaldeko
bonbardaketan 100 kiloko 22 bonba eta 50 ki-
loko 54 bonba jaurti zituzten Durangon. Elo-
rrion 100 kiloko 10 bonba eta 56 kiloko 36
bonba jaurti zituzten. Honakoan ordez, hi-
lerrirako errepidean jaurti zituzten bonbak,
zeharkaetik ospitalera. Arratsaldeko ordu
hietan jende asko zebilen kalean, goizean
hildakoak identifikatzen edo lurperatzen.
Bonbaketariekin batera etorritako ehiza-
hegazkinek biktima ugari eragin zituzten

*En el pórtico de Santa María se celebra el
mercado, dado que la plaza construida para
dicho fin estaba ocupada por los militares. En
el interior de la iglesia, el sacerdote asturiano
Carlos Morilla Carreño celebra misa, al igual
que el padre Rafael Billalabeitia Maurologoitia
la celebra en la iglesia de los Padres
Jesuitas. Ambos, por su condición religiosa,
serán víctimas destacadas del bombardeo.
Las iglesias destacan entre las numerosas
casas alcanzadas durante el raid, por su con-
dición religiosa así como por la cantidad de
personas que murieron en ellas. También su-
fre el bombardeo el convento de Sta. Susana,
donde fallecen 11 monjas y un joven. Se ini-
cian rápidamente las labores de desescombros
y búsqueda de víctimas, así como el traslado
de los heridos a hospitales de Bilbao y otros
lugares.*

*A la tarde, aproximadamente a las 5.45 ho-
ras, nuevamente 8 aparatos bombardean Du-
rango y 3 Elorrio. 15 cazas Cr-32 escoltan a
los bombarderos. En este bombardeo de la tar-
de arrojan sobre Durango 22 bombas de 100
kilos y 54 bombas de 50 kilos. En Elorrio
arrojan 10 bombas de 100 kilos y 36 bombas
de 56 kilos. En esta ocasión bombardean la
diagonal que empieza en la carretera que con-
duce al cementerio y por zeharkale finaliza en
el hospital. A esa hora esas calles están muy
concurridas dado que muchos vecinos acuden
al cementerio a identificar o dar sepultura a
los muertos a la mañana. Los cazas que
acompañaban a los bombarderos causan nu-
merosas víctimas con sus ametrallamientos.*

Jose Antonio Agirre lehendakaria Elorrioko plazan gudarien ohoreak jasotzen /
El lehendakari José Antonio Agirre recibiendo honores militares en la plaza de Elorrio.
[Abertzaletasunaren agiritegia. Sabino Arana Kultur Elkargoa].

metrailaketak eginez. Artilleriako defentsarik ez zegoenez, inpunitate osoz bota ziren bonbak eta metrailaketak izan ziren.

Martxoaren 31ko egun horretan, Elorrión bonbak jaurti zituen Italiako Aviazione Legionariaren 213. eskoadrilak. 50 kiloko 18 bomba bota zituzten, eta besteak beste, eraikin hauek hondatu zituzten: Santa Anaren nobiziatua, Greaves etxea, La Paz Ostatua eta Berriotxo kaleko eta Kurutziazgako Aldatzekua jauregiaren edo Ondozorrotz baserriaren inguruko beste toki batzuk. Bonbardaketen ondorioz, gutxienez zazpi lagun hil ziren.

Apirilaren 2ko arratsaldeko 5etan, Italiako bonbaketariak itzuli eta hondatuta zegoen hirian berriz ere jaurti zituzten bonbak, baita ondoko Mañarian ere. Durangon jende gutxi gelditzen zenez gero, biktimak suhiltzaileak edo erreskateko eta hondakinak kentzeko langileak ziren. Bonbardaketa horren lekukoa izan zen Frantziako eta Britainiako nazioarteko batzorde bat, bertan izandako eraso ikus-teko etorria. Batzorde horretako kideek nazioartean salatu zituzten bonbardaketak eta ondorioak. Apirilaren 4an beste eraso bat izan zen Durangoren kontra. Ordurako hutsik zegoen hiria.

5 egunean 281 bomba inguru jaurti ziren Durangon, 14.840 tona lehergai, eta ehunka zauritu, 336 hildako baino gehiago, 71 etxe suntsitu eta 234 etxe kaltetu ziren, eta gainera, elizak, komentak, etab. suntsitu ziren. 1939an baloratu ziren eragindako kalteak: 4.239.901 pezeta.

La carencia de defensa artillera permite bombardear y ametrallar con total impunidad.

Este 31 de marzo Elorrio es bombardeada por la escuadrilla 213 de la Aviazione Legionaria italiana. Lanzan 18 bombas de 50 kilos que alcanzan, entre otros edificios, el noviciado de Santa Ana, la casa de Greaves, la Fonda de la Paz así como otros lugares de la calle Berriotxo y en torno al palacio Aldatzekua en Kurutzia o el caserío Ondozorrotz. El bombardeo causa la muerte de al menos siete personas.

El día 2 de abril, a las 5 de la tarde, regresan los aviones italianos bombardeando la villa en ruinas así como la vecina Mañaria. En Durango quedan muy pocos habitantes, por ello las víctimas son bomberos o personal de rescate y desescombros. Testigo presencial de este bombardeo es una comisión internacional de Francia y Gran Bretaña que ha acudido a Durango para ver la agresión que se había producido. Los mismos denunciaron internacionalmente los bombardeos y sus consecuencias. El día 4 de abril se efectúa otra acción sobre Durango. Para entonces ésta estaba desierta.

En 5 días se arrojan sobre Durango en torno a 281 bombas con 14.840 toneladas de explosivos, que generan centenares de heridos, más de 336 muertos, 71 casas destruidas, 234 afectadas, además de iglesias, conventos, etc. causando unos daños valorados en 1939 en 4.239.901 pesetas.

Saibigain

Apirilaren 5ean, Nafarroako brigadek Otxandiotik Durangorako errepidea itxi zuten. Errepublikaren aldeko indarrek Urkiolara egin zuten atzera. Nahasketa hartan, 4 pilotu alemanak zihoazen auto bat errepublikaren aldeko tropen barruan sartu eta atxilotu egin zituzten. Ihes egin nahi izan zutenean, aleman bat hil eta beste bat zauritu egin ziren.

Hilaren 6an, frontea Arratiako Altunetik Basaguren, Saibigain eta Urkiolara pasatu zen (Urkiola egun horretan galdu zen), eta Urkiolamenditik Pagozelaira. Urramendi Tertzioak, ustekabean, Basaguren hartu zuen, eta arratsaldean, Meabe 2 eta Gonzalez Peña batailoia milizianoak defendatzen ari ziren Saibigainen jo zuen eraso Nafarroako Tertzioak. Iluntzean, Saibigain erreketean esku zegoen eta Urkiolamendi eta Urkiola mendateak errepublikako tropen esku.

Hilaren 7an, Oriamendi Tertzioak Azuntze okupatu eta Urkiolamendi hartzeko eraso hasi zuen. Presoak berehala fusilatu zituzten aurretik epaiketak egin barik. Zorteko izan ziren harrapatu eta erretagoardiara bidali ziren milizianoak edo gudariak. Errepublikaren aldeko bandoan ere beren justizia erabili zuten. Frankisten taldean, goi agintari militarrek ematen zituzten presoak hiltzeko aginduak; errepublikaren aldeko bandoan, berriz, agintari zibilek eta militarrek gaitzetsi egiten zituzten horrelako hilketak. Urkiolamendi galdu ondoren, Urkiola bertan behera utzi eta

Saibigain

El 5 de abril, las Brigadas de Navarra cortan la carretera de Otxandio a Durango. Las fuerzas republicanas retroceden hacia Urkiola. En la confusión de los combates un coche ocupado por 4 aviadores alemanes penetra en el campo republicano siendo apresado. Al tratar de huír muere un alemán y otro es herido.

El día 6 se sitúa el frente desde Altun en Arratia por Basaguren, Saibigain, Urkiola, que se perderá ese mismo día, y de Urkiolamendi a Pagozelai. El Tercio Montejurra toma por sorpresa Basaguren, y a la tarde el Tercio de Navarra ataca el Saibigain defendido por milicianos del batallón Meabe nº 2 y del González Peña. Al anochecer el Saibigain se hallaba en manos del requeté y Urkiolamendi y el puerto de Urkiola en manos republicanas.

Este día 7 el tercio Oriamendi ocupa Azuntze e inicia la toma de Urkiolamendi. Los prisioneros son fusilados inmediatamente, sin ningún juicio previo. Tienen suerte los milicianos o gudarís que capturados son remitidos a retaguardia. En el campo republicano los milicianos también ejercen su particular justicia. A diferencia de los sublevados, donde las órdenes de ejecución emanan de los mandos militares superiores, en el lado republicano, estos asesinatos son repudiados por las autoridades civiles y militares. Perdido Urkiolamendi se abandona Urkiola que es ocupado por el tercio de San Ignacio a primeras horas del día 8.

San Ignacio tertzioak okupatu zuen Urkiola hilaren 8ko lehen orduetan.

Apirilaren 12an, Asturiasko 2. Brigada Espedizionarioak Saibigain hartzeko erasoak jo zuen, ekaitz handia izan arren San Martzial 3. konpainiak gogor defendatu zuena; azkenean amore eman behar izan zuen. Hilaren 13an ekaitz ikaragarria izan zen. Asturiarrak gailurra defendatzeko prestatu ziren. Goizeko 7etan erreketek erasoak jo zuten Basagurenetik eta Sizilia Mendiko batailoiak eskuineko hegaletik. Borroka gogorren ostean, errepublikaren aldeko indarrek Saibigain galdu zuten goizeko 9etan.

Apirilaren 14an, errepublikaren egunean, Sabino Arana batailoiak eta batailoiziplinarioak erasoari ekin zioten 4etan eta gailurra 6etan harrapatu zuten. Flandes 5 batailoiak eutsi egin zion erasoari baina 800. kotaraino atzera egin behar izan zuen. Bediaga komandanteak eta Satur Ariasek monarkiaren bandera kendu eta ikurrina jarri zuten haren ordean; une hartantxe tiroak izan ziren eta Bediaga komandantea hil zen. Sarraskia izan zen erasoak. Sabino Arana batailoia jota gelditu zen eta goizaldean Mañarira jaitsi zen. PCEren Salsamendi batailoia Garellano batailoiko soldaduekin indartuta zegoen eta Saibigaineko lubakiak hartu zituen.

Hilaren 15eko egunsentian, erreketen tertzioek aurrea jo zuten erasoan Saibigainen. Milizianoek erasoari eutsi zioten baina banako borrokaren ondoren, posizioak galdu zituzten. Guda latza izan zen. Hildako asko izan ziren

El 12 de abril la 2ª Brigada Expedicionaria de Asturias asalta el Saibigain que con un gran temporal es defendido por la 3ª compañía del Batallón San Marcial que se retira. El día 13 el temporal es infernal. Los asturianos se prestan para la defensa de la cumbre. A las 7 de la mañana se inicia el ataque requeté desde Basaguren y desde el flanco derecho el Batallón de Montaña Sicilia. Tras duros combates, a las 9 de la mañana las fuerzas republicanas pierden el Saibigain.

El 14 de abril, Día de la República, el Batallón Sabino Arana y el Disciplinario inician a las 4 el asalto, tomando la cima a las 6. El batallón de Flandes nº 5 resiste pero ha de replegarse hasta la cota 800. El comandante Bediaga y Satur Arias arrián la bandera monárquica y la sustituyen por la ikurriña momento en el cual unos disparos alcanzan a ambos muriendo en el acto el comandante Bediaga. El asalto ha sido una carnicería. El Batallón Sabino Arana está destrozado y esa madrugada desciende a Mañaria. El Batallón Salsamendi del PCE reforzado con soldados del Batallón Garellano ocupa las trincheras del Saibigain.

El día 15 al amanecer los Tercios requetés atacan el Saibigain de frente. Los milicianos resisten pero tras combatir cuerpo a cuerpo pierden las posiciones. La batalla ha sido horrible. Las bajas por ambos bandos han sido numerosas. El panorama del lugar es dantesco. Muchos gudarís muertos quedaron abandonados y fueron sepultados en las mismas

Donostiako "Fotos" aldizkariaren azala /
Portada del semanario "Fotos" de San Sebastián.
[Durangaldeko dokumentategia. Gerediaga elkarte].

bi aldeetan. Panorama danteskoa zen. Gudari asko bertan behera gelditu ziren eta lubakietan bertan lurperatu zituzten erreketee. Saibigain behin betiko galdu zen orduan.

Intxortaren erorialdia. Durangaldearen gainbehera

Hilaren 20an Nafarroako IV. Brigadak Intxortan jo zuen eraso. Beldarrain komandantearen agindupean zegoen Martiartu batailoiak izan zuen defentsaren ardura nagusia. Beste talde batek Asensiomendiko iparraldeko magaletik jo zuen eraso (Uberatik) Intxorta txiki eta Elgeta mendean hartu nahian. Gazteluko amildegitik eta Zabaletako baserrietatik eraso zituzten posizioak. Kirikiño batailoiak, bere posizioetatik, ezkerretik egin zien aurre frankistei eta Gazte Sozialisten 5. U.H.P. batailoiak eskuinetik. Borrokak gauera arte iraun zuen eta hildako ugari izan ziren bi aldeetan. Egun berean, I. Brigadak Otxandiotik jo zuen eraso Octubre batailoia defendatzen ari zen Tellemendiko posizioen kontra. Murugain galdu ondoren prestatu ziren lubaki eskasak suntsitu zituen bonbardaketa batekin hasi zen borroka. Eguerdi aldera, Octubre batailoiak Tellamenditik Karraskain mendira alde egin zuen; posizio horietan eutsi egin zien erreketeei. Ehunka hildako gertatu ziren.

21ean, errepublikaren tropek eraso jo zuten Tellamendin baina porrot egin zuten. 22an Nafarroako Brigadak Karraskaineko posizioak hartu zituzten, eta Besaide inguruan geldiarazi

trincheras por los requetés. Saibigain ha sido perdida definitivamente.

Caída del Intxorta. Derrumbe del Duranguesado

El día 20 la IV Brigada de Navarra ataca los Intxorta. El peso de la defensa recae en el batallón Martiartu dirigida por el comandante Beldarrain. Otro grupo ataca por la ladera norte del monte Asensiomendi, el lado de Ubera tratando de dominar Intxorta txiki y Elgeta. También son asaltadas las posiciones por el barranco de Gaztelu y los caseríos de Zabaleta. El batallón Kirikiño desde sus posiciones hostiga el avance de la izquierda y el batallón nº 5 U.H.P. de las Juventudes Socialistas a las de la derecha. El combate dura hasta entrada la noche. Los muertos y heridos por ambas partes son multitud. Este mismo día la I Brigada ataca desde Otxandio las posiciones del Tellamendi defendido por el batallón Octubre. El combate se inicia con un bombardeo que arrasa las deficientes trincheras preparadas tras perder el Murugain. Hacia el mediodía el batallón Octubre abandona el Tellamendi y se retira al Karraskain conteniendo en estas posiciones el ataque requeté. El día se saldó con centenares de muertos.

El día 21 las tropas republicanas atacan el Tellamendi siendo rechazadas. El 22 las Brigadas de Navarra toman las posiciones de Karraskain siendo detenidos en torno a Besaide.

Ebakuazioa, nora? / *Evacuación, ¿a dónde?*
[Abertzaletasunaren agiritegia. Sabino Arana Kultur Elkargoa].

zi zituzten. Olazubietako pasabidea toki ego-
kia zen erasotzailea geldiarazteko. Egun oso-
an etengabe izan ziren bonbardaketak.
CNTren “Isaac Puente” eta “Malatesta” batai-
loiak defendatzen ari ziren Udala, baina
defentsak Aramaio eta Arrasatera zeuden bi-
deratuta, ez Besaide eta Olazubietara. Bonbar-
daketan, erretagoardiara hurbiltzen ari zen
etsaia eta hegazkinik eza zirela-eta, “Isaac
Puente” eta “Malatesta” batailoiko soldaduak
urduri jarri eta beren posizioak utzi zituzten;
Elorriora egin zuten alde eta atea zabaldu zie-
ten frankistei Intxorta inguratzeko.

Hilaren 23ko egunsentia. Larrañaga batailoia-
ren zaintzapean zegoen Udala mendia, eta
Memaia Gipuzkoa batailoia-aren esku zegoen.
Goizeko 9etarako, Memaia-ko beheko posi-
zioak galdu ziren eta tropak gailurretara alde
egin zuen; baina laster jo zuten eraso-
a gailurrean ere. Eguerdian, Udalako iparraldeko
magalaz jabetu ziren. Santa Luzia ermitatik,
erreketeek mendian behera egin zuten E-
lorriotik Elgetarako errepeida ixteko Iguria
eta Urkizuara parean, Elorriotik kilometro ba-
tera. Bonbardaketak eta erasoak izan arren,
Beldarrainek eutsi egin zion Intxortan eta La-
rrañaga batailoia-ko Udalan. Hilaren 24an, Int-
xortan hesituta gelditzeko beldurrez, Martiar-
tu batailoia-ko bere posizioetatik alde egin eta
Ermurantz jo zuen. Arratsaldeko 4etan, erre-
keteek Elgeta okupatu zuten eta hainbat bor-
txaketa, fusilamendu, etab. egin zituzten...
Egun horretan bertan, Sabino Aranaren esku
zegoen Santa Mariñazarren jo zuten eraso-
a erreketeek, baina behe-lainoak galarazi egin

*La configuración del paso de Olazubieta hace
de este lugar un sitio idóneo para detener al
atacante. Los bombardeos son continuos du-
rante todo el día. El Udala está defendido por
los batallones “Isaac Puente” y el “Malates-
ta” de la CNT, pero sus defensas se hallan di-
rigidas hacia Aramaio y Arrasate, no hacia
Besaide y Olazubieta. Los bombardeos, la
presencia del enemigo acercándose a su reta-
guardia, la carencia de aviación propia, gene-
ran que los soldados del “Isaac Puente” y el
“Malatesta” pierdan la serenidad y al ano-
checer abandonen sus posiciones retirándose
a Elorrio abriendo la puerta a los franquistas
para envolver los Intxortas.*

*Amanece el 23. El monte Udala es guarneci-
do por el batallón Larrañaga y el Memaia por
el Gipuzkoa. Para las 9 se han perdido las po-
siciones bajas de Memaia y la tropa se retira
hacia las cumbres que pronto serán atacadas.
Al mediodía se inicia la toma de la ladera
norte del Udala. Desde la ermita de Santa
Lucía los requetés se lanzan monte abajo a
cortar la carretera de Elorrio a Elgeta a la al-
tura de Iguria y Urkizuaran a un kilómetro
de Elorrio. A pesar de los bombardeos y asal-
tos, Beldarrain resiste en los Intxortas y
el batallón Larrañaga en Udala. El 24, ante el
riesgo de quedar cercados en los Intxorta, el
batallón Martiartu abandona las posiciones
replegándose a Ermua. A las 4 de la tarde los
requetés toman Elgeta cometiendo diversas
violaciones, fusilamientos... Este mismo día
los requetés atacan Santa Mariñazar defendi-
do por el batallón Sabino Arana, pero la niebla*

zituen haien asmoak. Hilaren 25ean, errepublikaren aldeko tropen posizioetara hurbiltzeko modua eman zien behe-lainoak erreketeei; beren posizioak alferrik defendatzen ari ziren gudariak ezustean harrapatu zituzten. Borrokan, besteak beste, Ignacio Castet komandantea hil zen.

Hilaren 26an erreketeeek Ermua, Zaldibar eta Berriz hartu zituzten. Gero, Zengotitagana, Sarrimendi eta Olakueta, eta azkenik Abadiño. Hilaren 27an Mola jeneralaren tropek Atxondo harana hartu zuten, hesituta gelditzeko beldurrez bertan behera utzitakoa.

Hilaren 27an Nafarroako tertzioak Izurtza okupatu zuen, erresistentzia barik, zeren gudariak eta milizianoek alde egin baitzuten handik. Errepublikaren aldeko tropak indartu egin ziren Mañarian, bertako orografia dela-eta defentsa egiteko modua zegoelako. Arratia artean Eusko Jaurlaritzaren esku zegoen, eta "Aitte Kurutzeko" muinotik eusko erretagoardiarekin harremanetan izateko eta harengandik hornidura jasotzeko modua zegoen.

Durangoren erorialdia

Hilaren 27an Durangoko kanpoko aldeetan izan zen borroka. Fronteko linea bat ezarri zen Durangoko hilerrriaren eta Santikurutzeko baserrien artean Berriztik eta Abadiñotik aurrera egiten zuten tropak geldiarazi nahian. Durangoko hilerriraino iritsi ziren borrokak. Milizianoek beste defentsa-linea bat sortu nahi

frustra sus intenciones. El 25 la niebla permite a los requetés acercarse a las posiciones republicanas sorprendiendo a los gudarís que tratan inútilmente de defender sus posiciones. En los combates muere, entre otros, el comandante Ignacio Castet.

El 26 son tomados por los requetés Ermua, Zaldibar y Berriz. El Tercio de Navarra Zengotitagana, Sarrimendi y Olakueta tomando posteriormente Abadiño. El día 27 las tropas del general Mola dominan el valle de Atxondo, abandonado ante el temor de quedar copados.

A la tarde del día 27 el tercio Navarra ocupa Izurtza, sin resistencia, dado que había sido evacuado por los gudarís y milicianos. Las tropas republicanas se hacen fuertes en Mañaria donde la orografía del terreno hace posible una defensa. Arratia está aún en manos del Gobierno Vasco y por el collado de "Aitte Kurutzeko" es posible mantener comunicaciones y recibir suministros de la retaguardia vasca.

Caída de Durango

El 27 se combate en las afueras de Durango. Se habilita una línea de frente entre el cementerio de Durango y los caseríos de Santikurutz tratando de frenar a las tropas que avanzan desde Berriz y Abadiño. Hay fuertes combates hasta en el interior del cementerio de Durango. Los milicianos pretenden crear una nueva línea defensiva en las cercanías de Garai pero no es posible. Tras ocupar Garai,

izan zuten Garai inguruan baina ezin izan zuten. Garai okupatu ostean, erreketean 1. brigada Azkorreantz abiatu zen Gallandatik Durango eta Bilbo arteko errepidea Arriaundin eta Bernan ixteko eta poltsa handi bat sortzeko: haren barruan gelditu ziren Durango eta bertako defendatzaileak.

Iurretako elizaren inguruan erresistentzia-linea bat ezarri zuten, PSOEk Fulgencio Mateos batailoiairen gidaritzapean, baina errepublikaren aldeko tropek Durango eta Iurretako posizioetatik alde egin behar izan zuten erreketeez Durangotik Bilborako errepidea itxi eta erretiratzea galaraziko ote zieten beldur. Erretiratzean, Iurretako Montoiko zubia lehererrarazi zuten erreketean aurrerapena atzeratzeko eta beste defentsa-linea bat ezartzeko; linea hori Berna parean egin zen.

Apirilaren 28an, Urramendiko Tertioko erreketeez hartu zuten Durango, etxeetan ezkutatuta zeuden milizianoek defendatzen ari zirela. Izan ere, hilerritik eta Iurretatik sartu ziren eta bi taldeek bat egin zuten Hermodon. Gerra hasi eta 285 egun igarota Durango hartzeko, gutxienez, 122 hildako izan zituen Mola jeneralak.

Gudariak eta milizianoak Zornotzarantz erretiratu ziren eta ezusteko fronteak osatu zituzten Mañarian, Mugarrako magaletan, Bernagoitian, Euban, Zornotzan... Eusko Jaur-laritzak defentsarako linea bat antolatatu zuen, Gernikatik abiatu eta Zornotza igarota Gorbealara joan zen; hala, uko egin zion Durangaldea berreskuratzeke kontraerasoari,

la I Brigada de requetés avanza por Gallanda hacia Azkorre con la pretensión de cortar la carretera de Durango a Bilbao en la zona Arriaundi y Berna y generar una gran bolsa en cuyo interior quedaría Durango y sus defensores.

Se habilitan una línea de resistencia en las inmediaciones de la iglesia de Iurreta que es defendida por el batallón Fulgencio Mateos del PSOE, pero las tropas republicanas se tienen que retirar de sus posiciones en Durango e Iurreta ante el miedo de que los requetés logren cortar la carretera de Durango a Bilbao y les imposibiliten la retirada. En la retirada dinamitan el puente de Montón en Iurreta con el objeto de demorar el avance y poder habilitar una nueva línea de defensa que se hará hacia la altura de Berna.

El 28 de abril, Durango, que es defendida por milicianos parapetados en las casas, es tomado por los requetés del Tercio de Montejurra que entran por la zona del cementerio y por Iurreta uniéndose ambos contingentes en Hermodo. La toma de Durango, a los 285 días de guerra, le cuesta al general Mola como mínimo 122 muertos.

Los gudarís y milicianos se repliegan hacia Amorebieta recomponiendo un improvisado frente en Mañaria, laderas de Mugarra, Bernagoitia, Euba, Amorebieta... El Gobierno vasco organiza una línea defensiva que partiendo de Gernika por Amorebieta se dirige al Gorbea, renunciando a un contraataque para recuperar el Duranguesado, donde las

non erreketean defentsak ezegonkor baitzeuden. Molak, Durangaldea gaindituta eta Ibarruri hartuta, frontea sendotzea eta gerra Gernika eta Bermeorantz eramatea erabaki zuen. Gerra Sollubera, Bizkargira, etab. bideratu zen eta Mañariko frontea nahikoa lasai egon zen.

Agintari frankistak beldur ziren Arratian hasi eta artean gudarien eta milizianoen esku zegoen Mañaritik Durangorantz eraso egin ziezaieketela-eta. Durango, orduan, erretagoardia zen eta horrexegatik kendu nahi zen arrisku hori. Maiatzaren 22an Mañariko posizioen kontrako eraso egin zuten. Loiola, Itxarkundia, Perezagua eta Guillermo Torrijos batailoiek, Dima erortzean Mañarian harrapatuta izateko beldurrez, Illunganeko pasabidetik alde egin zuten Arratiarantz. Maiatzaren 23an Mañaria Mola jeneralaren tropen mende gelditu zen eta Durangalde osoa armada frankistaren kontrolpean gelditu zen.

Durango hartu ondoren, agintari militarrek Kurutziagoko txalet batean (gaur egun "Kurutziaga Hotela" dena) ezarri zuten komandantzia, Elgezabal familiari konfiskatu ondoren. 1937ko uztailaren 29an, EAJri konfiskaturiko Ezkurdiko Astarloa etxean eratu zen Durangoko lehen udal frankista. Bilkura hartan Adolfo Uribasterra Ibarrodo izendatu zuten alkate, apirilaren 28az gero kargu hartan jardun zuen Ramon Olalde Aguirrebengoaren orde. Orduantxe hasi zen frankismoaren gau luzea, 40 urtean iraun zuen gaua.

defensas de los requetés se hallan en una situación inestable. Mola, una vez sobrepasado el Duranguesado y tomado Ibarruri, opta por consolidar el frente y trasladar la actividad bélica al sector de Gernika y Bermeo. La atención bélica se desvía a zonas como Sollube, Bizkargi... y el frente de Mañaria goza de cierta tranquilidad.

El mando franquista teme una ofensiva desde Arratia por Mañaria, aún en manos de guda-ris y milicianos, hacia Durango. Durango en ese momento es la retaguardia y por ello proyecta eliminar este riesgo. El día 22 de mayo atacan las posiciones de Mañaria. Los batallones Loyola, Itxarkundia, Perezagua y Guillermo Torrijos, ante el riesgo de ser copados en Mañaria al caer Dima, se retiran por el paso de Illungan hacia Arratia. El 23 de mayo, Mañaria cae en poder de las tropas del general Mola quedando todo el Duranguesado bajo el control del ejército franquista.

Tras la toma el mando militar instala su comandancia en un chalet de Kurutziaga, actual "Hotel Kurutziaga", requisado a la familia Elguezábal. El 29 de julio de 1937 se constituye, en el Astarloa Etxea de Ezkurdi confiscado al EAJ/PNV, el primer Ayuntamiento franquista de Durango. En dicha sesión es nombrado alcalde Adolfo Uribasterra Ibarrodo sustituyendo a Ramón Olalde Aguirrebengoa que ejercía como tal desde el 28 de abril. La larga noche del franquismo, que perdurará durante 40 años, se cierne sobre el Duranguesado.

Durangaldeko Adiskideen

DURANGO
Udala • Ayuntamiento

ARTE eta
HISTORIA
MUSEOA
DURANGOKO UDALA

MUSEO
de ARTE e
HISTORIA
MUSEO de DURANGO